

УДК 32.329

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.16>

ПРИНЦИПИ СИМВОЛІЧНОЇ ВЛАДИ І СОБОРНОСТІ В ІДЕОЛОГІЇ ВІЗАНТИЇЗМУ

Юрій Ситайло

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
історичний факультет, кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

Досліджується ідеологія візантизму та її вплив на організацію суспільства. Аналізується візантійська модель влади, що базується на символічних аспектах, які виявляються через інтеграцію релігійних і політичних структур. Проводиться аналіз ролі Церкви та її співвідношення з імперією, а також вплив цієї ідеології на суспільні структури та інституції.

Розглядається концепція соборності, яка є важливим аспектом візантизму. Наведено аргументи щодо того, як соборність впливала на організацію суспільства та сприяла об'єднанню людей навколо спільних цінностей та ідеалів. Проводиться дослідження принципів свободи та єдності, які визначали характер влади та співжиття візантійського суспільства.

Вивчається трансформація візантизму в контексті ідеології етатизму та її вплив на суспільну структуру. Розглядаються атрибути цієї трансформації та негативні наслідки, які вона може мати для суспільства.

Дана стаття присвячена аналізу ключових принципів ідеології візантизму, зокрема принципам символічної влади і соборності, які мали важливий вплив на формування та розвиток Візантійської імперії. Стаття досліджує концепцію влади як символічного інструменту, що підтримував ієрархію та єдність імперії, а також роль церковної соборності в політичному та соціокультурному житті Візантії.

Стаття вказує на важливість цих ідеологічних принципів у формуванні Візантійської імперської ідентичності та впливі їхньої спадщини на подальший розвиток історії та культури Східної Європи та Середземномор'я. Дослідження, проведене в цій статті, допомагає краще зрозуміти візантійський світогляд та його вплив на історію та культуру цього періоду.

Висновки статті вказують на складний характер візантизму як ідеології та його вплив на організацію суспільства. Стаття сприяє глибокому розумінню принципів символічної влади та соборності в контексті візантійської ідеології та їхнього значення для розвитку суспільства.

Ключові слова: візантизм, символічна влада, соборність, церква, імперія, свобода, єдність, етатизм.

Постановка проблеми. Імперія Візантійська, спадкоємиця славетної Римської імперії, стала важливим центром культури, політики та релігії протягом багатьох століть. Її ідеологія, яка базувалася на принципах символічної влади і соборності, глибоко вплинула на її розвиток та спадщину. В даній статті ми розглянемо ці ключові ідеологічні аспекти Візантійської імперії та їх вплив на її культурну, політичну та релігійну сфери.

Один з найважливіших принципів ідеології Візантійської імперії був принцип символічної влади. Імператор не просто був правителем, але й символом Божої волі на землі. Його образ та влада були пов'язані з небесною сферою, і він виступав як захисник православної віри.

Імператорський обряд коронації був важливим символом цієї ідеології. Під час церемонії імператор отримував корону від представника церкви, що підкреслювало його божественне призначення. Крім того, імператорська символіка, така як орел, який символізував Римську імперію, або червона спідниця, вишивана золотом, яка вказувала на імператорський статус, стали важливими знаками влади.

Символічна влада імператора відігравала об'єднуючу роль у Візантійській імперії. Вона об'єднувала різні національності, етнічні групи та релігійні спільноти під єдиним гербом імперії. Імператор був гарантом єдності і стабільності в імперії, і його влада мала місце не лише на політичному, але й на духовному рівні.

Ще однією важливою складовою ідеології Візантійської імперії був принцип соборності. Церква відігравала ключову роль у житті імперії і була її духовним центром. Собори церковні визначали доктрину та віру, а їхні рішення мали юридичну силу в імперії.

Собори об'єднували представників різних релігійних та географічних областей імперії, підкреслюючи соборність Візантії. Вони вирішували спори та конфлікти, а також визначали основні аспекти доктрини і віри. Соборна церква сприяла єдності імперії та підтримувала стабільність її влади.

Мета статті: обумовлена актуальністю обраної теми і полягає у здійсненні комплексного філософсько-релігієзнавчого аналізу принципів символічної влади і соборності в ідеології візантизму.

Ступінь наукової розробки. Принцип соборності виявлявся і в інших аспектах суспільного життя Візантії. Імперія була багатонаціональною та багатокультурною, і соборність стала ключовим чинником її стабільності. Різні етнічні групи та національності співіснували, дотримуючи загальних правил і цінностей імперії.

Соціально-філософські та соціально-етичні дискурси символізму й соборності, що були вивчені М. Бердяєвим, С. Булгаковим, І. Ільїним, В. Соловйовим, П. Чаадаєвим, С. Франком та іншими, є невід'ємною частиною парадигми візантизму. Сучасне розуміння цієї проблеми враховує цивілізаційний аспект, представлений в роботах українських та російських науковців, таких як В. Аверьянов, К. Костюк, Ю. Павленко, А. Панарін, С. Хоружий, В. Щукін і інших [4, с. 86].

У церковному середовищі сформульовані проблеми цих дискурсів відображаються в роботах традиціоналістських та консервативно налаштованих представників, таких як С. Роуз, Кирила (Гундяєв) та інших. Ця частина православного кліру розглядає своєю місією радикалізацію християнських вимог до суспільства та відновлення соціальної парадигми Візантійської імперії, що означає активне впровадження православних принципів у взаємодію церкви, держави та народу.

Більш ліберально налаштовані представники церкви, такі як Михаїл (Мудьюгін), Антоній (Блюм), О. Мень, В. Новік, настоюють на негативному впливі такої взаємодії не лише на євангелізацію суспільства, але й на долю Вселенського православ'я [6, с. 31].

Соборність є важливою складовою православного вчення про суспільство і втілює найоптимальнішу модель колективного життя. Більшість дослідників вважають поняття «соборність» за виведене з двох рівноцінних аспектів – зібрання та храму. В першу чергу, термін «соборність» (католицизм) застосовується до самої православної церкви і символізує її єдність як містичного тіла церкви і її підпорядкованість єдиній меті.

Свідченням цього факту служить Нікео-Константинопольський символ віри, в якому церква називається «Єдиною Святою, Соборною Апостольською» [2, с. 75]. Соборність церкви означає, що вона, по-перше, охоплює весь світ у географічному розумінні; по-друге, проповідує повну істину; по-третє, об'єднує всю людську спільноту, незалежно від їхньої

класової, професійної або іншої приналежності; по-четверте, взаємодіє з усією гамою людської моральності, як в позитивних, так і в негативних виявленнях.

Це дозволяє зробити висновок, що, хоча церква «не від світу цього», вона, наслідуючи приклад Спасителя, прагне врятувати та відновити світ через втілення історичного кенозису спокутувальної місії. Згідно з цією концепцією, місія церкви на землі полягає не лише в рятуванні людей, але і в тому, щоб спасти та відновити весь тваринний світ. Тому церква в світі діє соборно, прагнучи врятувати багатьох і «віддати душу Свою для спокутування багатьох» (Мк. 10.45). При цьому тлумачення соборності як зібрання не суперечить його розумінню як храму, оскільки грецьке слово «церква» (еккlesia) означає зібрання тих, хто запрошений. Це дозволяє говорити про схожість та взаємодоповнюваність цих двох значень.

Акцент на соціальному аспекті цього терміну стає важливим завдяки розумінню соборності як містичної парадигми колективного життя, коли під соборністю розуміється «згода, однотайна участь віруючих у житті світу і церкви, колективна життєтворчість та колективне спасіння» [1, с. 57], єдність всіх християн і бажаний ідеал спілкування і спільного життя. У XIX–XX століттях цей принцип суспільного життя активно обговорював український філософ І. Вишенський [1, с. 126].

Релігійні філософи, такі як О. Хом'яков, С. Булгаков, П. Флоренський, С. Трубецької, В. Соловйов, С. Франк тощо, також використовували термін «соборність» в схожому контексті, де він вказує на необхідність взаєморозуміння і спільного життя людей [5, с. 125].

Зрозумілою є «горизонтальна» сутність явища соборності: вона пронизує суспільне існування та відображає соціальну поведінку людей. Отже, обов'язком людей повинно бути втілення цього зразка в суспільному житті. Вчення про соборність відображає православне розуміння не лише взаємодії людини та колективу, але й стосунків людини з «надособистими» структурами, такими як держава, народ, клас, а також з усім суспільством в цілому. Деякі умови створення соборного суспільства, які називали українські філософи, включають:

- Рівність, свобода, справедливість, братерство та благочинність як основа спільного життя (І. Вишенський).
- Цілісність суспільства на основі вільного підкорення особистостей абсолютним цінностям, які ґрунтуються на любові до цілісності, церкви, народу, Бога та держави (І. Киреевський).
- Вільне об'єднання основ церкви в спільному розумінні істини та пошук шляхів спасіння (О. Хом'яков).
- Співзвучність свободи та єдності багатьох людей на основі їхньої загальної любові до тих самих абсолютних цінностей (Ю. Самарін).
- Вільне єднання всіх у досконалому добрі (В. Соловйов).
- Внутрішня єдність, первинна гармонія та узгодженість людського життя (С. Франк) [8, с. 144].

Зрозуміло, що соборне сприйняття світу, яке є характерним для східно-християнської ментальності, не обмежується рамками земного існування людини, а націлене на метафізичне буття. Соборність розглядалася не лише як ідея спасіння людини, але і як засіб спасіння всього тваринного світу. У цьому контексті солідарність зі всім світом виступала як умова загального спасіння, де спасіння розглядалося не як індивідуальне, а як соборне, спільне із всім світом. Спроба зцілення окремого індивідууму була неможливою без зцілення людського роду в його органічному цілому. Варто зазначити, що цей космічний аспект соборності був актуальним ще в ідеях апокатастасиса східних богословів, таких

як Климент Александрійський, Максим Сповідник і інші. У ті часи «Східне християнство, на відміну від Західного, не надавало особливого значення проповіді та іншим формам моральної настанови, але підкреслювало фундаментальне значення обряду як зовнішнього виразу глибокого внутрішнього погодження з колективом віруючих» [9, с. 63].

Практичною основою єдності громади передусім була спільна колективна праця, яка допомагала усвідомити важливість об'єднання людей для забезпечення виживання. Розповсюдженню ідеї соборності на Сході сприяло також колективне та природоцентричне сприйняття світу, у якому людина відчувала себе частиною природи.

Отже, вона розглядала себе як частину світу і колективу, і не уявляла свого існування поза межами громади, тож вона ідентифікувала себе в основному через свою належність до певної соціальної групи. Це призвело до того, що ідея соборності почала проникати у всі аспекти людського життя, а індивідуалізм сприймався як більше антиприклад «неприйнятною» поведінки, а не норми спільного життя в православній спільноті.

Ідея соборності була нерозривно пов'язана з православним розумінням свободи. У православній традиції свобода не проявлялася в ізольованій, автономній особистості, яка самостійно визначала своє існування в індивідуалізмі. Навпаки, свобода виявлялася через створення особистістю вищого духовного об'єднання, через об'єднання в духовному організмі, в Тілі Христовім, іншими словами, в Церкві [7, с. 104].

Загалом, відмінності полягали у тому, що у західній церкві свобода була розглядана індивідуалістично як право особистості на захист від вторгнень інших осіб, тоді як у східній церкві антагонізм між колективом і особистістю був неможливим. Особистість розумілася як частину релігійного колективу, і навпаки, релігійний колектив існував всередині релігійної особистості. Це призводило до кафолічного трансформування свідомості людини, коли вона «поглиблювала» свою індивідуальну свідомість, вбираючи в себе різноманітні індивідуальності та отримуючи можливість сприймати та виражати свідомість і життя всього колективу.

Однак за думкою православних авторів, соборність, незважаючи на її спрямованість на добровільне об'єднання з колективом, не повинна була перетворювати людину в ідеологію деіндивідуалізованої особистості. Основна цінність соборного сприйняття світу полягала передусім у її об'єднувачих можливостях. Ідея соборності не була лише результатом патріархальних цінностей, а також засобом збереження цінностей, спрямованих на інтеграцію суспільства. У такому контексті прагнення до свободи не вказувало на агресивне прагнення до розширення індивідуальних прав і виборів, а скоріше на потребу в особистій спільноті, яка включала в себе динаміку особистого самоподолання та самовідданості у любові.

Проте найглибші та найшкідливіші трансформації парадигми соборності сталися під впливом ідеології символізму. Ця ідеологія передбачала тісну співпрацю між владою та церквою, і тотожність православ'я з імперією та народом. Символізм – це політична доктрина, спрямована на відродження «православної держави» і «православної монархії» як єдиної можливої моделі подальшого співіснування правовірних, і це відбувається через визнання Імперії як «не просто світського апарату, але таємничого сотеріологічного організму, який запобігає приходу антихриста». Етатистська ідеологія базується на вірі у бездоганність богословських знань певної церкви, і намагається надати їй всесвітнє значення, що веде до уявлення про політичне об'єднання «православних народів» під керівництвом «православного царя».

У науковій літературі зазвичай виділяють дві історичні форми візантизму – первинну (візантійську) та вторинну (російську). Первинний візантизм характеризується реконструкцією римського кесаризму на основі римського спадку та відсутністю релігійного плюралізму.

В російському візантизмі такі ознаки включають: повне проникнення ідеї візантизму в усі аспекти суспільного життя, ідею «цивілізаційної» важливості цієї ідеї, що передбачає можливість встановлення нею організуючого принципу для слов'янського світу [4, с. 86].

Характеристики українського візантизму включають такі «суспільні вади»:

1. Невизначеність важливої мети для суспільства, яка б відповідала християнським ідеалам.

2. Відсутність вираженого бажання до самоспівдосконалення.

3. Байдужість держави до неформального релігійно-громадянського та релігійно-морального життя людей.

4. Переважаюча турбота не про душу народу, а про соціальне тіло.

5. Різке несумісність дій царів України з ідеалом християнського царя.

6. Залежність вищого начала, яке є Церквою, від нижчого, а саме – від держави.

Символізм, як складова візантизму, передбачає:

1. Відновлення гармонійної взаємодії церкви та держави, політики та релігії.

2. Розгляд влади як засобу релігійного служіння.

3. Відновлення християнської держави як монархії совісті.

4. Визнання монарха як субстанції добра і світла, місіонера, який спрямований на християнізацію світу.

5. Впровадження релігії в усі сфери суспільного життя.

6. Визнання єдності національної традиції та передачу передумов для цілісного життя нації.

7. Підкреслення єдності народу та влади (самодержавства) і відповідальності самодержця перед народом.

8. Культивація ідеї православної держави і міжнаціональної єдності (імперії).

9. Підтримка концепції месіанської ролі окремого народу як шляху порятунку для інших народів [7, с. 87].

Найбільш тривожною ознакою етатистської ідеології є те, що, попри обґрунтування доктрин «збирання земель», «захисту єдиновірців» і «захисту істинної віри», вона, насправді, служить інструментом зовнішньої експансії і використовується для досягнення політичних цілей.

У традиціях українського православ'я на протязі всієї історії Церкви можна відзначити перевагу соборної складової над етатистською. Українське духовенство, яке обиралося народом, не утворило із себе відокремлений шар українського суспільства, і жодне вагоме рішення не приймалося церквою без врахування волі світських станів. Вирішення важливих питань на соборних зборах супроводжувалося розвитком концепції соборно-правності, яка підтримувала ідею Церкви як суспільства. Українській традиції були властиві повага до особистості та визнання її позитивного внеску.

У світогляді українців громада розглядалася як свобідне об'єднання людей, і їх ідеалом був вільний федеративний союз [8, с. 249–252]. З цих же причин немає підстав стверджувати, що символізм був характерним для українського православ'я. Українці завжди проявляли толерантність до інших віросповідань, це було обумовлено відносною слабкістю українського націоналізму і відсутністю в ньому суворой конфесійної ідентифікації, що серйозно підірвало можливість встановлення релігійної монополії. «Етатизації» українського православ'я заважає і те, що Український національний міф має менше релігійних зв'язків [3, с. 16], тому стає неможливою абсолютизація його релігійної складової.

Важливим фактором є відсутність імперських амбіцій у українського народу, який ніколи не прагнув створювати чи бути частиною імперії, але мріяв про свою власну державу-націю.

Зазначимо, що символічна влада і соборність були важливими принципами в ідеології Візантійської імперії. Ці принципи визначали не лише політичну структуру і культурний ландшафт Візантії, але і впливали на соціальне та релігійне життя. Розглянемо їх більш детально:

Символічна влада (Символізм):

Візантійська імперія відзначалася високою рівністю духовної і світської влади. Один з найважливіших символів цієї влади був образ імператора. Він виступав не лише як політичний лідер, але й як головний представник духовної влади. Ця об'єднана символічна влада надавала імперії стабільності та сили. Імператор був вважаний представником Бога на землі і мав владу над душами імперії, а не лише над їхніми тілами.

Соборність (Католицизм):

Соборність в ідеології Візантизму виражалася через ідею єдності візантійського світу навколо християнської віри і церковної ієрархії. Імперія прагнула до єдності не лише в сакральній сфері, але і в політичній, культурній і соціальній. Соборність була сприяла стабільності імперії і об'єднувала різні національності та культури.

Церковна ієрархія:

Центральним елементом соборності в Візантії була православна церква. Церковна ієрархія, яка була суворо ієрархічною, грала важливу роль у житті імперії. Патріарх Константинополя був одним із найвищих духовних лідерів, і його авторитет розповсюджувався на всю християнську спільноту.

Церковна архітектура і мистецтво:

Символічна влада і соборність також відображалися у візантійській архітектурі і мистецтві. Церкви і монастирі були величними спорудами, призначеними для служіння Богу і виконання церковних обрядів. Мозаїки та фрески, що прикрашали ці споруди, символізували духовні цінності і ідеї імперії.

Захист християнства:

В історії Візантії символічна влада і соборність також проявлялися у захисті християнства від зовнішніх загроз. Імперія була активним учасником оборони православної віри від різних геретичних рухів і ісламських завойовників [1, с. 44].

Символічна влада візантизму виявляється в численних атрибутах, які підкреслюють його важливість і вплив на суспільство. Декілька основних символів візантизму включають:

Константинопольський Великий Палац: Цей палац служив резиденцією для імператорів Візантійської імперії та символізував їхню владу та велич. Архітектурні елементи та прикраси палацу відображали розкіш та розмаїття культури Візантії.

Христос Пантократор: Зображення Христа Пантократора (Вседержавного) було поширеним в імперії та прикрашало багато церков і мозаїки. Воно символізувало владу Христа над всім створінням і, таким чином, імператорську владу, яка походила від Бога.

Біля та Державний орел: Ці символи були важливими національними символами Візантійської імперії. Орел символізував владу імператора, а також єдність імперії.

Сфера та жезл: Ці атрибути імператорської влади вказували на облік імператора і його здатність керувати імперією. Сфера символізувала землю, а жезл – правосуддя та владу.

Царські корони та діадеми: Імператори носили вражаючі корони та діадеми як символи своєї влади та підкреслення свого статусу.

Благословення церковних діжурних осіб: Церковні діячі грали важливу роль в підтримці символічної влади візантійських імператорів, вони благословляли імператорів та висували їх на посаду.

Ці символи візантійської влади не тільки відображали імператорську гідність, але й підтримували ідею того, що влада імператора була божественною і наділеною вищим смислом [9, с. 98].

Висновок. Узагальнюючи, ідеологія Візантизму висвітлювала важливість символічної влади і соборності як засобів збереження і підтримки імперії. Ці принципи формували характер імперії та сприяли її тривалому існуванню.

В контексті даної ідеології людина себе розглядала як частину світу і колективу, і не уявляла свого існування поза межами громади, тож вона ідентифікувала себе в основному через свою приналежність до певної соціальної групи. Проте, соборність, незважаючи на її спрямованість на добровільне об'єднання з колективом, не повинна була перетворювати людину в ідеологію деіндивідуалізованої особистості.

Список використаної літератури

1. Головащенко С. Історія християнства: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
2. Єленський В. Релігійна свобода і національна ідентичність: Україна. *Релігійна свобода. Науковий щорічник*. 2002. № 6. С. 14–21.
3. Марчишак А. Православний фундаменталізм як відповідь на глобалізацію. *Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: збірник наукових праць*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. № 14. С. 152–158.
4. Павленко Ю. Євразійство та цивілізаційна структура. *Наука та наукознавство. Міжнародний науковий журнал*. 2001. № 2. С. 43–53.
5. Пашук А. Іван Вишенський. Мислитель і борець. Львів: Світ, 1990. 176 с.
6. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ: Світ Знань, 2004. 912 с.
7. Симоненко П. Комуністи про церкву та її роль у житті України. *Голос України*. 1999. С. 26–32.
8. Федів Ю., Мозгова Н. Історія української філософії: навчальний посібник. Київ: Україна, 2001. 512 с.
9. Яннарас Х. Поняття «економіка» та його ідеологічна інтерпретація. *Соціальна доктрина Церкви (Збірник статей)*. Львів: Свічадо, 1998. С. 109–120.

THE PRINCIPLES OF SYMBOLIC POWER AND CATHEDRALISM IN THE IDEOLOGY OF BYZANTIUM

Yurii Sytailo

*Ivan Franko State University of Zhytomyr,
Faculty of Historical, Department of Philosophy and Political science
Velika Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

The ideology of Byzantium and its influence on the organization of society is investigated. The Byzantine model of power is considered, based on symbolic aspects that are revealed through the integration of religious and political structures. The role of the Church and its relationship with the empire, as well as the influence of this ideology on social structures and institutions, are considered.

The concept of cathedralism, which is an important aspect of Byzantium, is studied. Arguments are given as to how cathedralism influenced the organization of society and contributed to the unification of people around common values and ideals. The principles of freedom and unity, which determined the nature of power and coexistence of Byzantine society, are analyzed.

The transformation of Byzantium in the context of the ideology of statism and its influence on the social structure is considered. The attributes of this transformation and the negative consequences it can have for society are considered.

This article is devoted to the analysis of the key principles of the ideology of Byzantium, in particular the principles of symbolic power and conciliarism, which had an important influence on the formation and development of the Byzantine Empire. The article explores the concept of power as a symbolic tool that supported the hierarchy and unity of the empire, as well as the role of the church council in the political and socio-cultural life of Byzantium.

The article points to the importance of these ideological principles in the formation of the Byzantine imperial identity and the influence of their legacy on the further development of the history and culture of Eastern Europe and the Mediterranean. The research conducted in this article helps to better understand the Byzantine worldview and its influence on the history and culture of this period.

The conclusions of the article indicate the complex nature of Byzantium as an ideology and its influence on the organization of society. The article contributes to a deep understanding of the principles of symbolic power and conciliarism in the context of Byzantine ideology and their significance for the development of society.

Key words: Byzantium, symbolic power, cathedralism, church, empire, freedom, unity, statism.